

Dr. MIHOVIL MANDIĆ: POSTANAK SARAJEVA

U istoriji Bosne i Hercegovine ima još mnogo problematičnih pitanja, koja se uzimaju za istorijska fakta, izrečena od naših prvih autoriteta na polju istorijske kritike. Takovo je pitanje o postanku Sarajeva t. j. kako i kada je nastao ovaj grad. Bilo bi lahko na to odgovoriti, kad bismo imali nepobitnih dokaza, da je današnja »Bijela tabija« postojala prije dolaska Turaka, pa se pod tim starim kaštelom još u srednjem vijeku razvila varoš. Ali niti imamo kakvog pisanog spomenika, niti sredovječnog groblja u blizini, niti ostataka sredovječnog puta, niti sredovječnih zidina, ništa dakle, što bi nas moglo o tome uvjeriti*). Pa ni isti Jireček, ne iznosi ni jednog dokaza za to, da je »Bijela tabija« isto što i stara Vrhbosna, pod kojom se s vremenom razvilo Sarajevo. To se mišljenje u nas već udomilo, pa niko i ne sumnja o tome. Ali kad nema dokaza svaka je sumnja opravdana. Pokušaću ovdje, da to teško pitanje po mogućnosti što bolje objasnim. U tu svrhu valja nam se povratiti u davna vremena i zaći po okolini sarajevskoj. Tu ćemo potražiti sve važnije utvrde i naselja, koja su bila poznata, prije nego što je postojala današnja varoš Sarajevo.

Dosadašnja istraživanja sarajevske okoline, gdje se odigravaju mnogi veoma znameniti događaji naše prošlosti, donijela su nam pozitivnih rezultata. Konstatovano je, da je još u prehistorijsko doba bilo naselje u Butmiru kod Ilidže, pa utvrda na Gradcu kod Kotorca, na brdu Naklu kod Vojkovića i na Rogošu kod Blažuja. Dodamo li tome bezimenu Gradinu, 250 m iznad Vrutaka kod Vrela Bosne, na kojoj smo 1923. našli objekata iz brončanog doba, pa Zlatište i Debelo brdo kod Sarajeva, dobivamo čitav niz tih najstarijih naselja i utvrda u obliku vijenca sa središtem u Butmiru. Njima je bilo zaštićeno i opasano sarajevsko polje u pradavna burna vremena.

I dolina Miljackina bila je u prehistorijsko doba zaštićena mnogim gradinama od kojih su najvažnije: »Fortica« na Bakijama, »Gradina« iznad Mrkovića i »Gradina« kod Naoreva. (Potanje gl. V. Čurčić u »Glasniku zem. muzeja« u Sarajevu 1908., br. 363.—386.) Takovih utvrda po brdima nije trebalo Rimljanima, jer je u njihovo doba vladala sigurnost, pa su njihova naselja: kod Ilidže, Blažuja, Svrakina sela, Osijeka, Vogošće itd. bila smještena po polju i po okrajnim dolinama. I u dolini Miljacke kod Sarajeva našlo se ostataka dviju rimskih

*) U svome talijanski pisanom izvještaju papi Inocentu X. veli biskup M. Maravić g. 1655., da Sarajevo »zidova nema, već samo mali kaštel« (Glasnik zemaljskog muzeja 1904., str. 253.). Isto u Theinera (II, 213) za god. 1680.: »... Serraglio, città popolatissima, benchè senza mura«...

nemamo — kako već rekoh — ni jednog dokaza, da je postojala prije dolaska Turaka u ove krajeve.

Zna se samo toliko, da je Vrhbosna u XIV. i XV. stoljeću bila značajna varoš po svome opsegu, utvrđenju i broju stanovnika; nadalje da su ovdje bili nastanjeni i dubrovački trgovci, koji god. 1379. odatle šalju izvještaj svome vijeću (Jireček, *Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, str. 85.); još nam je dokumentarno zajamčeno, da je ovdje pokopan veliki knez Pavao Radinović kao žrtva urote, koju su skovali kralj Ostoja i Sandalj Hranić (god. 1415.; gl. Klaić, *Povjest Hrvata*, II. sv., 2. dio, str. 96.).

Pa i to malo podataka pomoći će nam, da se barem donekle objasne gore navedena pitanja. Nego prije toga treba, makar u glavnim crtama, protumačiti tadašnje političke prilike u Bosni.

Poznato je, da je posljedica onog potajnog umorstva velikog kneza Pavla Radinovića bio zlokobni građanski rat među bosanskom vlastelom, u koji se umiješao Osmanlije, pa već god. 1416., samo dakle godinu dana iza smrti Pavlove, provališe u zemlju sve do Vrhbosne. Ali ne mogoše zauzeti tog mjesta, jer bijaše dobro utvrđeno i po svoj prilici spremno na obranu. Ni 20 godina kasnije (1436.) nije Vrhbosna oružjem osvojena. Stoga se u turskim i tursko-slovenskim izvorima tog doba navode imena i uzveličavaju djela sultanovih vojvoda Ishaka i Baraka (Truhelka Dr. Č., *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive, Sarajevo, zemaljska štamparija 1911.*, str. 91.—196.). Ti prvi vrhbosanski sandžakbezi nadzirahu bosanskog kralja, koji se obvezao sultanu plaćati kontribuciju. Ali kralj ne mogaoše ispuniti svog obećanja, jer nije dobio od Mlečana zatraženog zajma od 32.000 dukata, pa bi morao sultanu odstupiti 2 utvrđena mjesta, Vrhbosnu i Hodidjed, današnji »Starigrad« kod Buloga istočno od Sarajeva (između god. 1428. i 1430.). Time bi dobile Osmanlije ključ u srce Bosne. Nu tada ga još ne dobiše, jer Tvrtku II. priteče u pomoć ugarsko-hrvatski kralj Sigismund, koji mu kao svome vazalu posla Matka Talovca. Taj energični vojvoda ote Turcima Hodidjed (1434.) i prisili Tvrtkova takmaka na prijestolju Radivoja, sina kralja Ostoje, da se izmiri sa svojim kraljem. Uzalud podupiraše dakle tu borbu za prijestolje sultan Murat II. s bosanskim magnatima Sandaljem Hranićem i Radosavom Pavlovićem. Turci se na to povukoše, a Tvrtko se obradova misleći, da ih se za vazda riješio.

Ta mu se radost pretvori doskora u žalost, kad herceg Stjepan pozva u pomoć Turke protiv svog susjeda Radosava Pavlovića i ostalih svojih političkih protivnika u Humskoj zemlji. Turci taj poziv jedva dočekaše. S malom vojskom provali Ishak-begov sin Barak kroz hercegovu zemlju (1435.). Tu se narod toliko zaprepasti, da stade bježati na sve strane, a naročito u Dubrovnik, koji se tada napuni hercegovačkim izbjeglicama. Barak opet smjesti svoju vojsku u Hodidjed, a kralj Tvrtko morade se sa sultanom opet nagoditi, te odsele plaćaoše redovno svake godine kontribuciju od 25.000 dukata u zlatu (po Jirečeku, *Geschichte der Serben*, 2. sv., 1. dio, str. 168.).

Ni tada nije dakle Vrhbosna oružjem osvojena, ni razorena! I utvrda i varoš ostadoše na svome mjestu, a podalje od njih trajno se nastanjuju Turci. Podalje od Vrhbosne grade se već prve džamije, da podadu budućoj novoj varoši pravi istočni značaj. Od njih je najstarija Isak-begova, koju danas zovemo »Carevom džamijom«.

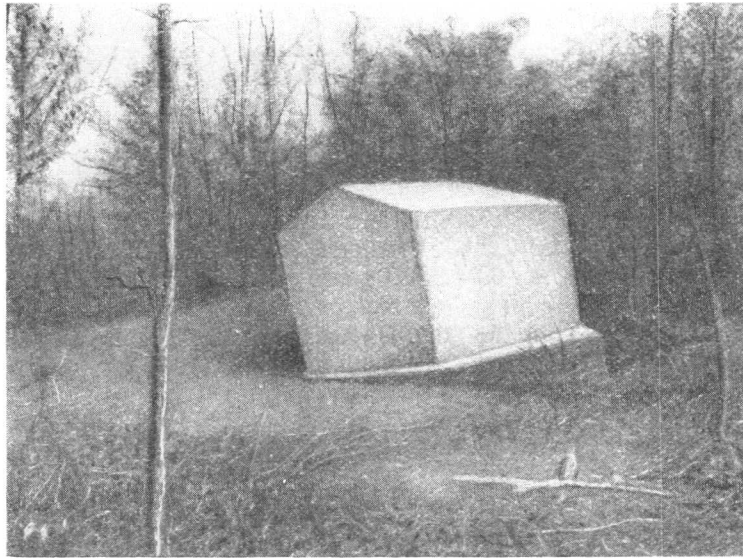
sagrađena god. 1459. kod sela Brodac, koje se spominje u Isak-begovoj vakufnami 1461. Turske natpise na sarajevskim džamijama pročitao je i publikovao Sejfudin šejh Kemura u »Glasniku zemaljskog muzeja« god. 1909., 1910. i 1911.

Osmanlijske vojvode zovu se i nadalje »vrhbosanskim sandžak-bezima«. Oni stoluju u Vrhbosni, nadziru bosanskog kralja Tomu, koji nerado plaća ugovorenu kontribuciju, jer snuje krstaški rat protiv Osmanlija. Sandžakbezi već primaju darove od Dubrovčana, te tako mirnim putem pripremaju teren sultanu Mehmedu II. Taj ulazi god. 1463. u Vrhbosnu, koju definitivno zaposjeda. Svi kasniji pokušaji ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina, da se to mjesto oslobodi turskog gospodstva, ostadoše bez uspjeha. Njegove čete pod vodstvom jajačkog bana Petra Dojčina, hrvatskog bana Ladislava od Egervara i srpskog despota Vuka (Zmaja) Grđurovića navalise u novembru 1480. iznenada na taj grad, koji zapališe i porobiše, pa se velikom brzinom u Jajce povратиše Klaić, Povjest Hrvata, sv. 2., dio III. str. 122—123.).

Nova varoš, koja nema ni pravog imena, bila je još god. 1477. za sandžak-bega Ajas-paše samo »kasaba«. S time se podudara i tradicija, koja veli, da su poturčena bosanska vlastela Sokolović i Zlatarević i razvalina Vrhbosne i Kotora t. j. varoši i njezine tvrđave počela graditi novi grad, u koji se nekoliko godina poslije propasti bosanske kraljevine po njihovu nagovoru useljivahu stanovnici Vrhbosne. — Od toga se vremena Vrhbosna u historiji rjeđe spominje, ili se zamjenjuje sa Sarajevom sve do polovice XVI. stoljeća.

Vrhbosanski sandžak-bezi u sporazumu s bogatom domaćom vlastelom upriješe sve sile, da nova varoš bude što ljepše izgrađena. Gotovo svaki od njih podiže po koju javnu zgradu, u prvom redu džamiju, kao neke vrste zadužbinu. Među njima se istakoše: Skender-paša, Ajas-paša, Ferhad-beg, Bali-beg, Ali-paša i drugi, pa su se njihova imena u našem grauu do danas sačuvala. (Skenderija, Ferhadija, Ali-pašina džamija, Bal begovića ul., Ajas-karaula i dr.). Mnoge su od tih zgrada davno već propale, a većina ih je nastradala za provale princa Eugena Savojskog. Kasnije su one od slabije građe obnovljene.

Među svim gradnjama tog doba ističu se Husrev-begove. Poznato je, da je taj glasoviti sultanov namjesnik u Bosni bio potomak odlične porodice, a uz to vrlo bogat, pa je mnogo od svojih ogromnih imanja utrošio u podizanje javnih zgrada, koje su novoj varoši služile za ures. Begova džamija, sagrađena god. 1530., održala je do danas prvenstvo među tolikim drugim džamijama, a ostale njegove javne zgrade u Sarajevu imale su humanitarnu svrhu. Tim kulturnim radom učini Husrev-beg Bosnu i Hercegovinu trajno provincijom u ono vrijeme prostranog Osmanlijskog carstva, a novu varoš, koja god. 1507. prvi puta dolazi pod imenom »Bosna-Saraj« ili Sarajevo, glavnim gradom te provincije i sjedištem sultanovih namjesnika. (Potanje Truhelka Dr. Č., Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba u »Glasniku zemaljskog muzeja. Sarajevo 1912., str. 91.—232 i Tursko-slovenski spomenici str. 135.—136., 208 i 248., pa Kernura u »Glasniku« 1910., str. 623.—624.). Ali taj Husrefbegov »šeher« nije bio tako brzo gotov, on se postepeno izgrađivao. To je izgrađivanje sudeći po publikovanim natpisima da najstarijim sarajevskim džamijama (po Kemuri.), trajalo barem do polovice XVI. stoljeća, dakle oko 70 godina (1480.—1550.).

3. Preostali stećak na sredovječnom groblju Pavlovac kod Toplika.

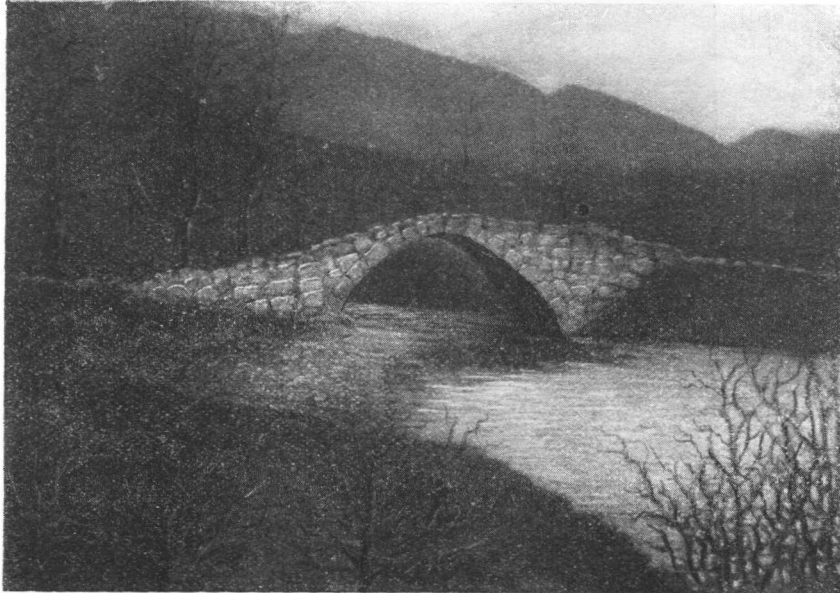
Po tradiciji XVII. stoljeća pripovijeda hroničar fra Nikola Lašvanin (gl. Ljetopis fra Nikole Lašvanina, od dra. Julijana Jelenića, Sarajevo, Zem. štamparija 1916., str. 71., god. 1690.), da su Osmanlije za podizanje tih monumentalnih zgrada upotrebili mnogo gotove građe iz razorenog starinskog mjesta kod današnjeg Blažuja. Istinitost te vijesti ne da se zasada kontrolirati, jer još manjkaju potanja istraživanja blažuijske okoline. Jedino se zna, da je tu bilo neko rimsko naselje, jer iza blažuijske crkve ima i danas izobilja rimskih cigli na njivi Karabatkovića, a na »Crkvina ma« kod sela Rogaćića rimsko groblje iz kasnijeg doba.

Više je ostalo od rimskih sredovječnih starina oko Gornjeg Kotorca, Tilave, Lukavice i Toplika.

Ispod poznatog nam Gradca ima poveće sredovječno t. zv. »Crnač«-groblje sa kojih 30 stećaka. Jedan takav nadgrobni spomenik ima natpis (pročitani i publikovani od Dra. Č. Truhelke u Glasniku zemaljskog muzeja 1896.), koji govori o životu pokojnikovu i da leži na svojoj zemlji. Sam natpis ne kaže dakle mnogo, ali ovo nas groblje uvjerava da je tu bilo veće naselje, u srednjem vijeku. Sudeći pak po nalazima rimskih cigli na njivama kod susjednog srpsko-pravoslavnog groblja na humku Crkvini, biće to naselje i starije.

Još je veće sredovječno groblje na Pavlovcu kod Toplika. Tu je bilo preko 100 stećaka, ali su razneseni pa se vide samo još jame, što su ostale udubljene od teškog nadgrobnoć kamenja.

Uza sve to ostao je do danas jedan ogromni stećak (sl. 2.), neobično lijepo i pravilno vještački istesan u obliku velikog sarkofaga. Dimenzije su mu ove: sarkofag je na podnožju dugačak 2·51 m, širok 1·57 m, a visok 1·61 m; dužina mu je na krovu 2·64 m, širina 1·64 m; a kosa stranica na krovu — 90 cm; visina pobočne stranice je 1·24, a središnja je stranica

4. Sredovječni mostić nad potokom Tilavom.

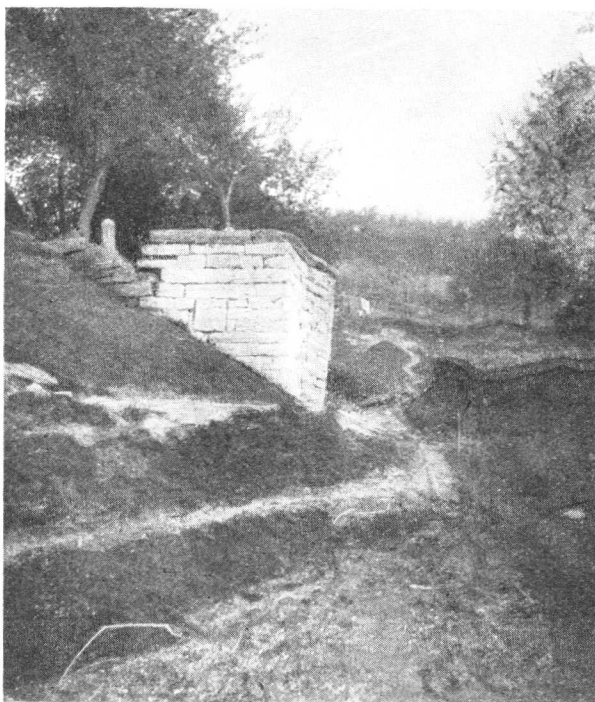
1·58 m visoka; podnožje mu je dugačko 2·95 m, široko 2·20 m, a debelo 75 cm.

Prema tome se znatno ističe među ostalim stećcima na Pavlovcu i spada među najveće nadgrobno kamenje u B. i H. Podnožje mu je na jednoj strani upalo u zemlju, a na drugoj strani su ga već davno potkopali kopači blaga. U takovom stanju našao ga je još Dr. Ivan Zoch, prvi direktor sarajevske gimnazije putujući god. 1881. ovim krajem sa svojim djacima u naučne svrhe (gl. Izvještaj c. kr. realne gimnazije u Sarajevu za šk. god. 1881.—1882.). Poslije toga čini se, da stanovnici okolnih sela: Lukavice, Toplika i Kobiljdola ne diraju u taj stećak, jer vele, da im se jednoć u grobu prikazivalo, i da od tog ne mogu nikako da materijalno napreduju.

U narodu se do danas sačuvala tradicija, po kojoj je to grob kneza Pavla, pa je po njemu prozvan i brežuljak Pavlovcem.

S narodnom tradicijom podudara se i gore navedeni istorijski fakt, da je veliki knez Pavao Radinović umoren kod Sutiske i pokopan u Vrhbosni (god. 1415.). O njegovu umorstvu opširno je izvijestio dubrovačko vijeće tadašnji dubrovački poslanik na bosanskom dvoru u Sutisci, koji je bio očevidac tog nesretnog događaja i njegovih sudbonosnih posljedica. (Klaić, Poviest Bosne, str. 253. i sl.).

U sarajevskoj okolini nema nigdje ni jednog tolikog i tako izrađenog nadgrobnog kamena, koji su gradski posjetioci svojim potpisima u novije doba na jednoj strani išarali i iznakazili, pa da je Vrhbosna bila pod Bijelom tabijom, održao bi se bar jedan tome sličan, jer ga zbog ogromne težine niko živ ne bi mogao s njegova položaja maknuti. On je ostao bez

5. Turbe kod Tilave.

natpisa i heraldičkih znakova, jer je za prve provale Turaka (god. 1416.) nastao toliki metež u zemlji, da se je narod što razbjegao, što ozbiljno pripremao, te svu brigu i pažnju posvećivao obrani važnog, utvrđenog grada Vrhbosne; niko nije dakle imao vremena, da taj spomenik kao sve ostale veće i ljepše stečke ukrasi i natpis ureže (ukleše).

Ispod Gradca (kod Kotorca), a isto tako između Kotorca i Lukavice održao se do danas komadić sredovječnog puta, kojemu se vidi nastavak kod Toplika i Tilave, pa dalje kod Petrovića i Trdićmića pod Trebevićem. Na tome putu ima još i sada na 2—3 mjesta po nekoliko starinskih hrastova, koji su očevidno zasađeni u obliku drvo-reda, da štite putnike od sunčane žege. Taj je put pokaldrman, a vodio je preko sredovječnog mostića (sl. 3.) nad potokom Tilavom. Dužina je te ćuprijice 6 m, širina samo 2 m, a visina 2·73 m. I ona je pokadrmana, a po neznatnoj širini jasno se vidi, da je služila za pješake i konjanike, dakle za sredovječni saobraćaj, koji se vršio ponajviše na konjima.

Pod brdom Vranješ, pokraj drumu u Lukavici ima staro muslimansko groblje sa desetak nišana. Tu je nekada bilo turbe, pa je na specijalnoj karti to mjesto obilježeno sa »Han Turbe«. Ovdje su po narodnoj tradiciji pokopani borci za prve turske navale na Vrhbosnu. Nišani su bez natpisa, pa nije moguće kontrolirati istinitost te tradicije.

U Topliku je neobično lijepo ozidano 4 uglato vrelo od tesanog kamena kao kakav ostatak od nekadašnjeg bunara. U blizini je veliko turbe sa 2 nišana, od kojih je jedan već izvaljen, zidano od tog istog

tesanog kamenja kao ono vrelo i mostić na Tilavi. U tome lijepom mauzoleju počiva — po tradiciji — brat velikog kneza Pavla, koji je za prve turske invazije prešao na islam. Više toga turbeta ima nekoliko zidanih sredovječnih grobnica, a u šljiviku povrh tih grobnica vide se jame, gdje se mogu razabrati temelji starinske zgrade, koju narod zove »Zidine«. Iznad »Zidina« je njiva, a povrh njive gaj, u kojem ima opet nekoliko sredovječnih grobova.

Navedene starine jasno govore, da se ovdje između Gornjega Kotorca i Toplika sterala sredovječna varoš Vrhbosna, koja je možda dopirala sve do Lukavice. Tu varoš valja dakle tražiti u istočnom trokutu, kojemu je vrh u nekadašnjoj utvrdi Gradcu, a osnovica pravac Lukavica—Toplik. Osnovica je dugačka 1 km 800 m, a kraci (Gradac—Lukavica i Gradac—Toplik) po 2 i pol km. Opisana groblja bila su prema tome na okrajcima te sredovječne varoši, koja je po opsegu i površini znatno zaostajala za današnjim Sarajevom.

S time se podudaraju i vijesti najstarijih putopisaca XVI. stoljeća, koji do polovice toga stoljeća ne poznaju Sarajevo, već samo Vrhbosnu, jer — kako je prije rečeno — Sarajevo se tada izgrađivalo, a nije još bila gotova varoš. Valja nam se dakle s njima upoznati, da vidimo, šta vele o Vrhbosni, a od 2. polovice toga stoljeća o Sarajevu (gl. Matković P., Putovanja po Balkanskom poluotoku 16. vieka u »Radu« Jugoslavenske akademije, knj. 49., 56. i 62.)

U XVI. stoljeću t. j. u doba humanizma i renesanse otmjeniji su krugovi tadašnjega društva mnogo putovali po stranim zemljama, pa se već izrađivale i priručne knjižice za putnike. Tako se neobičnom brzinom razvio duševni i materijalni saobraćaj među evropskim narodima, kakovog čitav srednji vijek nije poznao. Sve svoje bilješke ili dnevnike, koje su putnici za svoju privatnu upotrebu vodili, dali su kasnije u štampu.

Ali po balkanskim zemljama nije se putovalo poradi zabave i pouke, već su to bila ponajviše diplomatska putovanja, različitih poslanstava. Ti su putopisi velike naučne vrijednosti za kulturnu historiju i geografiju naših krajeva u ono doba.

Naše su zemlje poradi čestih provala toliko barbarskih naroda u srednjem vijeku kroz stoljeća stradale. One su za neprestanih ratova nemilo opustošene, a kulturni ostaci iz davnine ponajviše porušeni, naročito za užasnih ratova s Turcima, pa je ponestalo i sigurnosti za putnike po balkanskom poluostrvu.

Pogibelj od Osmanlija postaje pri svršetku XV. stoljeća općenito evropskom, pa je stoga u XVI. i XVII. stoljeću publikovano obilje djela, koja raspravljaju o snazi, načinu života, različitim institucijama i o drugim odnosima turske carevine u to doba.

Najstariji putopisci XVI. stoljeća, koji su proputovali i opisali Bosnu u to vrijeme, bili su Srećko Petančić, Benedikt Kuripešić i Katarin Zeno.

Petančić bijaše rodom iz Dubrovnika, ali je proživio sav svoj vijek u Ugarskoj na dvoru Matijaša Korvina. Isprva bijaše kancelar kraljice Beatrice, a kasnije — za kralja Vladislava — čuvar velike Korvinove biblioteke u Budimu i nadziratelj prepisivača starih rukopisa; spadao je dakle među humaniste t. j. među naučenjake i umjet-

nike, što ih je oko sebe okupio kralj Matijaš Korvin. Petančić je poznao ne samo klasične, nego i nekoliko istočnih jezika, pa je stoga bio visoko cijenjen od najznamenitijih ljudi svoga doba. Kralj Vladislav ga je slao kao delegata na vladarske dvorove, jer su u ono doba vladari obično upotrebljavali najbolje naučenjake i za državne poslove. Budući da je poznao veći dio turskog carstva iz autopsije, napisao je god. 1502. raspravu »O putovima po Turskoj«, koju je prigodom referata o svome diplomatskom putovanju na ostrvo Rod (1501.) podnio i posvetio samome kralju.

Tendencija te rasprave razabire se jasno iz predgovora i posvete. U to doba bio je već privolom više kršćanskih vladara odlučan rat protiv Turaka. Rat je postao prijekom potrebom, pa je upravo ta zгода izazvala ovu raspravu. Za taj rat trebalo je što bržih i što boljih priprema, jer prije toga nije bilo dosta ustrajnosti, nije bilo vrsnih vojskovođa, ni promišljene ratne osnove. Pa da bude i uspjeha, valjalo je u prvom redu upoznati putove, koji vode u neprijateljsku zemlju. Pisac se u glavnome ograničio na kopnene putove, kojima se sa sjevera dolazi u Traciju i na istok. Za nj je glavna neprijateljska zemlja Tracija, koja je od vjkada bila glavno razbojište na Balkanu. Tu mu se stiču svi putevi, pa tu provinciju i opisuje napose. Ali nas više zanima put, kojim se iz Vrhbosne ide na more i u Krbavske gore. »Preostaje — veli Petančić — da se što kraće rekne, s kojih krajeva Dalmacije (misli na rimsku provinciju Dalmaciju) Turci napadaju na Njemačku i druge pogranične narode. Ima dakle u onoj pokrajini mjesto, koje se zove Vrhbosna, glavno mjesto i stolica vojvode onoga naroda. Tu se stiču svi iz Azije i Evrope barbari, željni plijena i grabeža, zato što se odande lakše ide na sve strane: ili kroz Liku i krbavske gore do Liburna, Istrana, u Ljubljani i Furlansku, ili sa gore Adrije, koja gotovo po sredini leži, između Bosne i Jadranskog mora, svraćajući se Hrvatskoj, može se doprinjeti u Kranjsku, Celjsku, Korušku i Štajersku, pa do međa Austrije...« Zatim navodi smjer pojedinih putova, od kojih nekoliko vodi kroz Bosnu i Hercegovinu, pa opisavši ih zaključuje: »Ovo su putovi, kojima su rimske vojske nekada toliko putovale i koje imaju sada kršćani bolje izviditi«.

Vrhbosna bijaše dakle u ono doba prirodno središte Bosne, stjecište trgovine i raskršće putova. Dovde često dopirahu turske invazije, od kojih je nekoliko doživio i sam Petančić. (Potanje gl. P. Matković u »Radu«, knj. 49., str. 103.—164.).

Mnogo nam više pripovijeda Slovenac Kuripešić, koji je u svom »Itinerariju« potanje opisao put Ferdinandova drugog poslanstva sultanu Sulejmanu u svrhu primirja god. 1530. Carevi su delegati bili: namjesnik u Kranjskoj grof Josip Lamberg i kisečki junak hrvatski vitez Nikola Jurišić, a za tumača im je pridijeljen putopisac. Poslanstvo je imalo zadaću, da u Carigradu ponudi sultanu bilo mir, bilo primirje na osnovi stanja prije mohačke bitke i da u ime carevo obeća godišnju kontribuciju od 100.000 forinti.

Delegati se sastali u Ljubljani i s pratnjom od 30 ljudi krenuli na put 22. augusta god. 1530. 17. oktobra stigli su u Carigrad, a 7. i 14. novembra primljeni su od sultana u audijenciju. Sultan je ponudu odbio i poslanstvo se povratilo kući praznih ruku.

Nas će zanimati mali dio toga puta, od sela Rakovice, gdje su delegati prenoćili, pa sutradan, 13. septembra, krenuli prema Vrhbosni. Pisac veli, da su najprije prošli kroz selo Blaževo t. j. današnji Blažuj, za koje kaže da je bilo »pred nekoliko godina velik grad, a sada ima jedva 10 ili 20 kuća«. Odatle su produžili put jašeći na konjima, pa prešli preko Bosne, gdje je delegatima došao u susret Husrev-begov vojvoda Murat sa kojih 130 krasno opremljenih konjanika, lijepo ih i dostojanstveno primio, pa odveo u malo selo Kovače na konak. Po prilici sat i po iza dolaska u to selo, zaputiše se poslanici sa svima svojim slugama Husref-begu u susjedno selo Glavogodinu^{*)}, a pred njima nekoliko hrabrih Turaka na konjima.

Čini se, da je Husref-beg boravio u tome selu samo preko ljeta, a inače je stanovao u Vrhbosni, kako putopisac na drugom mjestu spominje.

Kuripešić opisuje potanko doček kod Husref-bega, za koga veli da je bio visok, krupan čovjek. Doček bijaše sjajan, ali ne toliko srdčan, koliko udvoran. Predočuje nam nadalje njegovu od granja napravljenu kolibu, u kojoj je tekao potocić, njegove dragocjene ćilime, bogato odjevenu stražu, koja je pravila »špalir« i t. d., pa završava, da je audijencija trajala puna 2 sata.

Prenoćivši u Kovačima nastaviše delegati sutradan, u srijedu 14. septembra put preko Sarajevskog polja i kroz grad Vrhbosnu. Odatle putovahu dugo vremena preko visoke planine, ostaviše drum, pa skrenuše na desno u jedan do i stigoše u Mokro na konak.

Putopis navodi i distancije u miljama. Od njih nas zanima: udaljenje od Rakovice do Kovača i Glavogodine = 2 milje ili 15 km, i udaljenje od Kovača do Mokrog = 3 milje ili oko 23 km.

Na povratku iz Carigrada zadržalo se poslanstvo čitav dan (24. januara 1531.) u Vrhbosni (Potanje v. P. Matković u »Radu« knj. 56., str. 100.—161. i Kuripešićev »Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530. Neue herausgegeben von Eleonore Gräfin Lamberg-Schwarzenberg, Innsbruck 1910.).

Oba putopisca XVI. stoljeća, Petančić i Kuripešić, koje smo malo prije upoznali, navode u svojim putopisima samo grad Vrhbosnu, a Sarajeva ni ne spominju, jer ga ne poznaju. Iz toga slijedi, da je Vrhbosna u njihovo doba postojala, pa da to nije isto mjesto, što Sarajevo.

U Vrhbosni je ostao Kuripešić na povratku iz Carigrada 1 dan, jer Sarajevo tada nije još bilo dograđeno, pa se po svoj prilici putnici nijesu tu mogli ni zadržati, da prenoće ili da se odmore.

Moglo bi se pomisliti, da je Vrhbosna bila kod današnjeg Blažuja, kako tvrdi Jukić (Zemljopis i povjestnica Bosne, str. 32.), za kojim su se povelili neki od pisaca u kasnije doba. Bilo bi to vjerovatno, jer samo ime kazuje, da je Vrhbosna ležala povrh izvora rijeke Bosne (ispor. Vrhprača kod vrela Prače), dok je Sarajevo udaljeno od izvora za kojih 13 km!). Na to nam pitanje najbolje odgovara Kuripešić, koji dobro razlikuje ta dva mjesta. Vrhbosna mu leži između Blaževa i Mokrog. U njegovo doba bio je Blažuj već razoren, pa mu je vidio

* Nešto od sredovječne kaldrme vidi se i danas kod tog sela.

samo ostatke u desetak kuća. Prema tome se ne može Vrhbosna identifikovati ni s Blažujem. Ali ni sa Sarajevom!

Kuripešićev putopis otkriva nam i tajnu o položaju Vrhbosne time, što veli, da je udaljenost puta od Kovača do Mokrog 3 milje ili 23 km, i da je iz Vrhbosne putovalo poslanstvo vrlo daleko preko visoke gore do Mokrog. Taj kraći sredovječni put nije mogao voditi putnike preko Sarajeva, jer po specijalnoj karti 1:75.000 iznosi udaljenost između Kovača i Mokrog preko Sarajeva blizu 40 km, a to bi bilo preko 5 milja. Iz Sarajeva u Mokro nema puta, koji se penje uz visoku planinu, dok se onaj kraći sredovječni put, kojemu smo upoznali ostatke kod Gornjeg Kotorca, Toplika, Tilave, Petrovića i Trdimića pod Trebevićem uspinje odmah od poznatog nam Tilavskog mosta na više planinske krajeve, između Trebevića i Gole Jahorine, pa je i za 2 milje bio kraći od današnjeg. A pošto je na tom sredovječnom putu između Kovača i Mokrog po ovom putopisu ležala Vrhbosna, to izlazi jasno, da to mjesto valja tražiti u onom trokutu između Lukavice, Toplika i Gradca iznad Gornjeg Kotorca.

Poslije Kuripešića i Petančića putuju kroz Bosnu u XVI. i XVII. stoljeću mnogi Francuzi i Talijani. Za nas je najvažniji putopisac K a t a r i n Z e n o, jer je godine 1550. prošao kroz samo Sarajevo i prvi ga opisao. Bio je iz odlične venecijanske porodice, pa mu je i otac išao nekoliko puta kao delegat mletačkog vijeća u Carigrad. Ista zadaća zapade i sina. Premda mu bijaše već 84 godine, odlučio se kao dobar patriota na tako dugo i teško putovanje preko 50 dana tamo, a isto toliko natrag. Znao je, kako se u ono doba putovalo po Turskoj carevini, pa nam to ukratko opisuje ovako: »Putnici krenu u karavanama u sigurnim mjestima 2 sata prije dana, pa putuju do na večer, dok ne dođu u drugo mjesto. Ručaju i odmaraju se, gdje nadu vrelo i trave za konje, a svi ostanu radi sigurnosti na okupu. Putem se mijenjaju konji i mazge«.

Došavši iz Venecije 7. maja rečene godine na galiji u Split, zadržao se Zeno nekoliko dana u tome mjestu, da aranžira karvanu od 30 ljudi i pripremi ostalo, što je bilo od prijekne potrebe za mučno putovanje po kopnu, pa 17. maja krene na put.

Ne će biti potrebito, da ga pratimo na čitavom putu kroz Bosnu, već samo od Blažuja do Sarajeva.

O Blažuju, koji naziva po talijanskom izgovoru »Blazuda«, ne pripovijeda Zeno ništa, već da je tu sa svojom pratnjom prenoćio, pa sutradan krenuo prema Sarajevu. Na tome kratkom putu prešao je preko rijeke Bosne, po kojoj veli — da je i zemlja prozvana. Ta rijeka izvire na podnožju gore, kojoj ne zna imena, pa je odmah velika, da preko nje vodi kameni most na 7 lukova (okana), s kojega da se vidi, kako voda iz gore ključa. Taj most postoji i danas, a prema tome potiče barem iz srednjeg vijeka. Sličan je po konstrukciji tilavskom mostiću, samo je znatno duži, jer je i rijeka Bosna mnogo šira. Oba pak mosta jasno pokazuju p r a v a c s r e d o v j e č n o g p u t a, kojim su u srednjem vijeku dolazili putnici sa zapada u Vrhbosnu, da odatle produže putovanje prema istoku.

Na daljnjem putu predoše putnici preko rijeke Željeznice, koju putopisac zove Gerbenissa, zatim preko Dobrinje, koja se i danas tako zove, a pokraj Sarajeva zapaziše malu rijeku, kojoj Zeno nije upamtio ime. To je naša Miljacka, za koju veli da teče između 2 brijega i protiče Sarajevo.

Iza toga opisuje nam Sarajevo ovako: Varoš se stere među onim brežuljcima s obje strane neznane rijeke; puna je vrtova i dobrih voćnjaka; to je trgovačko mjesto, naseljeno od Turaka i kršćana. Kuće su građene od drveta, kamena i zemlje. Tu ima mnogo džamija i karavanseraja. Sarajevo ima i tvrđicu, sagrađenu na vrh brda. Varoš broji do 10.000 kuća, a svaka kuća ima svoj vrt i čardak; vrtovi su lijepi poput onih u Padui. Tu je stolica sandžaka ove pokrajine t. j. Bosne; tu je također veliki i mali sudac.

Ovaj opis Sarajeva iz polovine XVI. stoljeća spada po formi i sadržaju među savršenije putopise svoga doba. Opis je u cjelini vijeran i njime se popunjavaju prijašnji putopisi.

Za proučavanje istorije Sarajeva vrijedi nam ovaj opis mnogo već stoga, što Zeno prvi među zapadnim putopiscima za ovaj grad ne upotrebljava više prijašnjeg imena »Vrhbosna«, već ga zove novim imenom — Sarajevo ili po talijanskom izgovoru »Sarraglio«. (Potanje gl. P. Matković u »Radu« knj. 62., str. 87.—126.).

Putopisac Zeno jasno nam dakle veli da je Sarajevo god 1550. bilo već izgrađeno, da je to bila varoš, u kojoj su se putnici mogli zadržavati. S time se slažu i natpisi na sarajevskim džamijama, koje su — kako je već prije rečeno — sagrađene većinom u XVI. stoljeću.

Mnogo je opširniji opis Sarajeva u polovici XVII. stoljeća napisao turski putopisac Evlija Čelebija, koji je ovdje boravio god. 1659. Crtajući način života, nošnju, običaje i ostalo, zalazi on u sitnice, preko kojih ćemo preći, da dobijemo preglednu sliku grada u to vrijeme.

Ponajprije tumači postanak grada i tvrđave po pričama starijih pisaca, pa veli da je Ahmed-paša Hercegovac u doba sultana Mehmeda II. zauzeo tvrđavu, a u donjem šeheru prema Carevoj džamiji s onu stranu vode, gdje je današnja Kolobara, sagrađio veliki dvor; tome dvoru nadješe ime »saraj«, i od toga se prozva Sarajevo. Nije potrebno da se to pripovijedanje podvrgne kritici, pošto se osniva samo na tradiciji.

Dalje kaže, da je »osnutak i proširenje ovoga grada zapravo zasluža Osmanlija«, a zatim donosi sve, što je zapazio i doznao u varoši. Među ostalim statističkim podacima navodi, da Sarajevo ima 140 mahala, 17.000 tvrdo sagrađenih kuća, preko 170 džamija, 1050 dućana i 110 česama tekuće vode. Od džamija ističe: Begovu sa 2 turbeta (jedno Husrev-begovo, a drugo njegova vojvode Murat-bega), Ferhat-pašinu, Alipašinu i Isabegova sina Mehmedbega, navodeći pri tome i godine sagrađenja prema pročitanim natpisima, koje u putopisu iznosi. Za čaršiju kaže, da nalikuje na brusansku i alepsku, da ima tvrd bezistan na kubeta, a u njemu svakovrsne strane robe; posebna je čaršija za zanačije. Gradske ulice bile su u njegovo doba pokaldrmane i čiste, a vezalo ih je 7 tvrdih mostova preko Miljacke. Od svih je najduža bila Careva ćuprija, podignuta god. 1623. prema pročitanim natpisu, što ga Evlija donosi. Za Sarajlije veli, da su gostoljubivi i susretljivi, osobito prema strancima, učenim ljudima i siromasima, a uz to fini i pobožni ljudi. U gradu je zrak čist, a voda dobra, pa su Sarajlije zdravi i dugovječni ljudi.

Svoj opis Sarajeva završava Evlija Čelebija ovim riječima: »Na zemlji ima nekoliko gradova po imenu »Saraj«...; ali Bosnasaraj od svih je najljepši i najuredeniji kameniti grad. Oko šehera teku bezbrojne vode, sa svake strane ukrašen je šumama, baščama i cvjetnjacima«. (Kemura,

Iz Sejahatname Evlije Čelebije u »Glasniku zemaljskoga muzeja« 1908., str. 184.—192.).

Nije dakle potrebno, da zalazimo i u građu XVIII. stoljeća, jer na temelju svega, što je ovdje izneseno, možemo slobodno zaključiti, da je Sarajevo poslije propasti sredovječne Vrhbosne od Osmanlija osnovano, a sagrađeno između 1460. i 1550. kojih 9 km sjeveroistočno od napuštenog sredovječnog grada Vrhbosne.

Résumé. Die ältesten Ansiedlungen in der Umgebung Sarajevo' von der prähistorischen Zeit bis zum Mittelalter werden hier kurz angeführt. Nähere Beschreibung der Burgruine »Gradač« bei Gornji Kotorac im Sarajevsko polje. Die Entstehung der Stadt Vrhbosna. Politische Verhältnisse in Bosnien zur Zeit Tvrtko II. und Stephan Thomas. Die Einmischung der Türken, die sich dauernd ansiedeln in der Nähe der Stadt Vrhbosna, welche Mehmed II. definitiv besetzt (1463.). Die Gründung der ersten Moschee (1459) und der neuen Stadt (1460), welche zu Anfang des 16. Jhdts. zum ersten male unter dem Namen »Sarajevo« erscheint. Husrefbeg's Verdienste um die kulturelle Hebung der neuentstandenen Stadt. Die Überreste der Altortümer bei Kotorac, Lukavica, Tilava und Toplik. Die Lage der mittelalterlichen Stadt Vrhbosna. Die wichtigsten Reiseberichte des 16. und 17. Jhdts. über Vrhbosna und Sarajevo. Schlussfolgerungen: Sarajevo wurde zwischen 1460 und 1550 9 km nordöstlich von der verlassenen mittelalterlichen Stadt Vrhbosna von den Türken gegründet.